

Прилог оценама политичке и војне мисли Димитрија Туцовића

УДК 355.01:929

Проф. др Драган Симеуновић

У време дезидеологизације науке неопходне су нове оцене дела наших значајних мислилаца и политичких делатника како би се са њих скинуле копрене оцене некадашње дневне политике. Дobar пример за то је дело Димитрија Туцовића, који је дуго био „симпатизер албанских националних захтева“ и „критичар српског империјализма“, „пацифиста против сваког рата“, и слично. Међутим, када се у потпуности ишчита његово целокупно дело и пратећа грађа намећу се сасвим другачији закључци.

У раду су садржана нова сазнања о његовим ставовима о рату и миру, пацифизму и служењу војног рока, избегавању војне обавезе, патриотизму, о односу војске према цивилном становништву у рату, о војним и политичким интересима великих сила на Балкану и њиховом „специјалном односу“ према Србији, о „каматном ропству“ малих народа, о праву малих народа на опстанак, о нужности балканских измирења и односа са суседима, о афирмисању националног питања, о традицији лошег одношења европске дипломатије према народима Балкана и стратегији борбе угрожених и поробљених народа.

Обављена научна анализа намеће ауторов суд о актуелности мисли Димитрија Туцовића, који условљавају садашњи исти геополитички положај и слична међународнополитичка ситуација са оном из његовог времена.

Димитрије Туцовић је био организатор, идеолог и теоретичар великог угледа¹ и изван социјалистичког покрета Србије, а од 1908. до погибије, 1914. године, био је његов непосредни вођа (уређивао је и партијске органе „Борбу“ и „Радничке новине“). Својим аутентичним идејама о политичком организовању и синдикалној борби радничке кла-

¹ Димитрија Туцовића, осим идеолошких сабораца, веома су уважавали и многи политички противници, о чему сведочи бројна периодика тога времена. Такође у међународним социјалистичким круговима и листовима његово име остаје везано за пријатељства и полемике с најугледнијим личностима.

Његова погибија је забележена у бројним листовима широм Европе, често на првим странама, а наводимо и мишљења која су том приликом изrekli неки његови пријатељи.

се, новим односом према сељаштву и, посебно, идејама које су допринеле оживљавању занемареног националног питања, као и неуморним прегалаштвом, учинио је модерним социјалистички покрет Србије, који је афирмисао у европским оквирима.

Временом су многе идеје и поставке Димитрија Туцовића постале само замисли једног времена. Ипак, време садашње и исти геополитички простор не искључују његову мисао као мисао превазиђену у свему и без икакве (актуелно) употребне вредности. Сада веома актуелно звуче његове процене о интересима великих сила на Балкану, о њиховом „специјалном односу“ према Србији, о стално могућим узроцима конфликата на Балкану, као и оцена о Србима као „раскомаданом и поробљеном народу“, размишљања о угњетавању и „каматном ропству“ малих народа, о економском и војном опкољавању Србије, о рату и миру, о стратегији борбе угрожених и поробљених народа, о праву малих народа на опстанак, о понашању социјалистичких партија империјалистичких држава, о лошем односу европске дипломатије према

Лав Троцки у писму Драгиши Лапчевићу, од 14. априла 1915: „Заједно с Вама сам оплакивао нашег драгог пријатеља Димитрија Туцовића, једног од најбољих у нашој социјалистичкој породици“ (В. Лапчевић, Т. Миленковић, *Преписка српских социјалиста у току Првог светског рата*, Београд, 1979, стр. 51).

Карл Кауцки у листу „Die Neue Zeit“, од 11. децембра 1915: „Међу многобројним крвавим жртвама које је Интернационала поднела на бојним пољима Туцовић је најпознатија и најугледнија жртва. Интернационала ће с кашњу чувати успомену на њега“.

Херман Вендел: „Туцовић је био мозак социјалистичког покрета Србије. Из његове главе је потекла мисао да окупи социјалистичке партије као предуслов уједињења малих балканских држава угрожених од капитализма и империјализма“ (Н. Wendel: *Aus der Welt der Südslawen*, Berlin 1926, стр. 214–215).

Жан Лонге, француски социјалистички посланик и унук Карла Маркса, у листу „L'Humanité“, од 29. јануара 1915: „Не само српски, него цео интернационални социјализам је претрпео тежак губитак смрћу Димитрија Туцовића. Нико као он није припремао балканско измирење за којим данас толико жуде сви наши дипломати.“

Христо Кабакџијев, бугарски десни социјалиста, у писму од 12. јануара 1915, Душану Поповићу: „И поред наших размимоилажења са Туцовићем, ми смо сви били уверени да будућност балканске социјалдемократије зависи од нашег заједничког рада, и у личности Туцовићевој ми смо ценили једног од најталентованијих бораца за социјализам“ (В. Лапчевић, Т. Миленковић, *исто*, стр. 51).

Између два светска рата скоро да није било угледнијег политичког писца или историчара који се није осврнуо на Димитрија Туцовића. Драгољуб Јовановић је, уз прегршт похвала Туцовићу, одбацио тезу да је он био „сув теоретичар једне доктрине коју је потпуно израђену нашао у књигама“, оцењујући да је био „живи носилац једног идеала чији корен тоне у дубину националне душе (курзив Д. С.)“ (Драгољуб Јовановић, *Учитељи енергије*, књ. I, Београд, 1940, стр. 56).

Наша послератна научна и публицистичка мисао је посвећивала животу и делу Димитрија Туцовића веома велику пажњу. Из тог периода издвајамо једно раритетно мишљење Мирослава Крлеже: „Димитрија Туцовића сјетио сам се и његове књиге о Албанији и његове тужне смрти, како је остао прегражен као дроњак под точком оног истог механизма против кога се смионо и мужевно борио. У његовој свијетлој појави јавља нам се утјећа да ни на нашим хоризонтима нису још све заставе безнадно пале, и смрт Димитрија Туцовића, као и она модра, тиха, меланхолична агонија Светозара Марковића, догађаји су који стоје као путокази на почетку нашег пута у цивилизацију“ (Мирослав Крлежа, *Двадесет крвавих година и други политички есеји*, Загреб, 1971, стр. 415).

народима Балкана као стилу дуготрајног политичког понашања, о неопходности успостављања потпуне самоуправе на социјалном и националном плану, о нужности балканских измирења и сарадње међу суседима, и, посебно, о нужности сталног афирмисања националног питања, а не само у тренутку угрожености нације.

На Туцовићево бављење националним питањем значајно су утицала два догађаја. Прво, вишемесечни боравак у Немачкој зарад теоријског усавршавања крајем 1907. године, када се посветио изучавању литературе о нацији,² и друго, анексија Босне и Херцеговине 1908. године.

Са великим жаром осудио је анексију као окупацију и од ССДП захтевао да „најодлучније устане против овог варварског акта“,³ а национални идеал, потпуно супротно тадашњем духу западноевропске социјалдемократије, уздигао је међу најузвишеније.⁴ Наглашавао је да социјалдемократски покрет, мада није националан, није анационалан и да „социјалистичка борба не стоји у супротности са здравим и оправданим националним (курзив Д. Т.) тежњама једног народа“. Идеју националног уједињења које не иде на штету других народа везао је за класну борбу и сврстао је у најважније циљеве социјалдемократије, која не сме

² Видети писмо Димитрија Туцовића упућено из Берлина, 30. октобра 1907, Душану Поповићу у Београд, *Сабрана дела*, Београд, књ. 2, 1975, стр. 23.

³ Чланак „Наш протест“, „Радничке новине“, бр. 118, 30. септембар 1908.

⁴ У тексту „Историјски тренутак“, објављеном 25. септембра 1908. у „Радничким новинама“, Димитрије Туцовић се залагао за победу „свију узвишених и културних идеала, рачунајући ту и национални идеал“. У истом тексту пише и следеће: „Ми стојимо пред једним језовитим, варварским приказом светске историје: све тежње за слободом, све националне аспирације, све културне претензије једног цивилизованог народа од неколико милиона чланова брутално се негирају једним охолим завојевачким гестом! Један, највећи, најчистији за живот најспособнији део српског народа, Босна и Херцеговина, дефинитивно се цепа од нас осталих, за које је *нераздвајно* спојен интимним везама националне заједнице, културнога јединства, и истоветних традиција, *једноставне* историје! Ово је *черечење* српске нације! Капиталистички дивљак кида са живог тела једног народа његов најбољи и највећи део и дере га! Аустроугарска аждаја увлачи неповратно у своју утробу неколико милиона људи! У XX веку гутају се народи баш као и у примитивној и суровој историјској прошлости. Како изгледа и како се може закључити према свим околностима, Аустроугарска не врши овај акт варварства на своју руку, по своме ћефу, изненађујући и љутећи велике силе. Она не би могла рескирати да дође у сукоб са осталим потписницима Берлинског уговора; она тај уговор може газити само са одобрењем њиховим. Анексија Босне и Херцеговине зацело је само исплата таквог рачуна који су међу собом склопили велики европски разбојници. Продаване су и трамљаване коже ситних нација: Аустро-угарска је добила српску. Одговорност за ово бацање српског народа под копите завојевачких коња сноси појединачно: и 'православна' и 'братска нам' Русија, и 'узвишена земља' *човекових права*: Француска, и 'мирољубива и цивилизована' Гледстонова Енглеска и херој националног јединства и независности: Гарибалдијева Италија!“. Залажући се за „једну величанствену националну дефанзиву“, Туцовић констатује да је „моменат критичан“. Дирнуло се у животни нерв целог једног народа. Он је, против своје воље, стављен у положај нужне одбране. Изгледа, међутим, да величини момента није дорасла генерација. „Народ који је доведен у положај нужне одбране има врло мало и материјалних и моралних средстава за одбрану“, а кривица за недавање потпоре отпору српског народа у БиХ налази у политичким партијама Србије, пре свега онима које су биле на власти (курзив – Д. Т.).

никад да ради на штету, већ увек у корист националних права која ће омогућити „културно и срећно развијање свију нација“.⁵

Сада профетски звучи Туцовићево предвиђање, изречено на митингу у Београду 28. септембра 1908. поводом анексије, да „анексија Босне и Херцеговине није стабилизација, учвршћивање односа на Балкану и гаранција мира; она, тек, значи почетак једнога од најнемирнијих периода на овоме Полуострву“.⁶ На истом митингу је најавио да ће се ССДП „заузети код осталих јевропских братских социјалистичких партија да се дигну за *право српског народа*“ (курзив Д.С.).⁷ Тиме је са њима започео више борбу него сарадњу и дијалог о националном питању и, нарочито, о анексији Босне и Херцеговине.

Туцовић је један од састављача и потписника меморандума о Босни и Херцеговини који је упућен Интернационалном бироу и социјалдемократским партијама Аустрије, Угарске, Чешке и Хрватске. Подршка аустроугарских социјалиста поступака њихове владе у случају Босне и Херцеговине и избегавање хрватских социјалдемократа да, и поред многих обећања, потпишу Меморандум мотивисале су Туцовића да развије тезу о партијама великих и малих држава и њиховом неравноправном односу. Партије великих држава гледају на свет кроз национално-државне наочари, па је од њих могуће очекивати да подрже и сва друга зла својих држава против других народа и држава, укључујући и Србију, уколико процене да је то у њиховом националном интересу. Зато, сматра Туцовић, и партије малих нација и малих држава имају право и дужност да штите своје угрожене колективитете, када већ велике партије занемарују принципе интернационализма. Њихово право на то напросто произилази већ из права на опстанак јединке и нације као основног људског права. Тај партијски антагонизам је, према Димитрију Туцовићу, само израз једног цивилизацијски шире лоцираног антагонизма између великих и малих народа, односно великих и малих држава. Такво учење одудара од класичног марксистичког става о антагонизму класа буржуја и пролетера као најбитнијем, будући да Туцовић оба антагонизма сматра једнако важним.

⁵ „Историјски тренутак“, „Радничке новине“, 25. септембар 1908.

⁶ Објављено у чланку „Наш протест“, „Радничке новине“, 30. септембар 1908.

⁷ У „Меморандуму о политичком положају радничког покрета у БиХ“, од 8. августа 1908, Туцовић анексију види као чин претварања народа БиХ у „новог роба“ Аустроугарске, а народ БиХ одређује као Србе – православне вероисповести и католике. У њему оптужује аустроугарску власт да је српски народ у БиХ „изоловала од његових слободних сународника у Црној Гори и Србији, као и од полуслободних у Далмацији, Хрватској и Славонији“, да је завадила народ у БиХ тако што је подстакла религиозни антагонизам и клерикализам, да је створила марионетску владу која је сузбијала сваки покрет за националну и политичку слободу („Сваки покрет за политичким правима, ма он потицао и од пролетаријата, тзв. босанска влада је угушивала на најбезобзирнији начин и то под изговором да он гаји „великосрпске тежње“ (курзив Д. Т.). У истом тексту оштро критикује „аустројске и угарске другове“ чији се чланци у социјалистичким листовима не разликују много „од тенденциозних и лажних информација буржоаске аустроугарске штампе о стању у БиХ“, а посебно оштро „друга Бернштајна“ због „стварања уверења које је у чланцима о колонијалном питању у погледу Босне изнео, а које ниуколико не одговара стварности (курзив Д. С.)“ (опширније: Д. Туцовић, *Сабрана дела*, књ. 2, стр. 218–223).

Спас малих народа је у преузимању иницијативе, у демократизацији одлучивања о својој свеукупној судбини и у природној упућености на заједништво равноправних нација, које не би спутало слободни развитак ни једне од њих. Према томе, Туцовић је захтевао „да сам народ у Босни и Херцеговини путем плебисцита реши о даљој судбини својој и своје отаџбине. Нико нема никаква права да му се незван намеће за татора“,⁸ називајући анексију „актом насиља, актом заробљавања“.⁹

Прва директна критика коју је разочарани Туцовић¹⁰ упутио социјалдемократима завојевачких држава због њиховог опортуног држања била је да они „заступају право завојевања културних народа некултурнијим народима“ и да стога не могу бити хуманисти и истински социјалисти. Полемика коју је од тада па до смрти водио с аустромарксистима и Карлом Кауцким о националом питању (које они свде на питање културне аутономије) има богату хронику – од конгресних дебата до новинске и личне преписке. Због тих полемика међународни углед Димитрија Туцовића стално је растао, па су Карл Ренер, Ото Бауер и остали аустромарксисте, барем официјелно, остајали све усамљенији у међународним социјалдемократским телима по питању анексије. Да је Туцовићева теза о национало-државним наочарима државних партија, и поред формалне подршке коју је тешком муком задобио, ипак била исправна потврђује и понашање тих странака пред сам Први светски рат, када су подржале империјалистичке амбиције својих влада, слично као и у садашње време у „случају“ грађанског рата на тлу претходне Југославије.

Туцовићева борба против непринципијелности међународних институција и двоструких критеријума приликом оцењивања поступака великих и малих још увек је актуелна, нарочито његов ангажман против парадокса да се мали народи који су угрожени, у случају отпора, проглашавају „рушиоцима светског мира“. Такође, актуелно звучи његов захтев за солидарношћу с угроженим и поробљеним малим народима, као и порука народу Босне и Херцеговине поводом анексије: „Са свима онима који пате, па били они у Србији, у Босни и Херцеговини, у Македонији, у Аустро-Угарској... ја сам нераздвојно заједно до последњег часа свога живота. Ваша туга мој је бол, ваша неправда – моја је несрећа. Док ви не победите ја сам роб“.¹¹

Из бројних Туцовићевих реченица извиру тежња за уједињењем српске нације и гнев што је „анексија Босне и Херцеговине... разбила

⁸ Чланак „Наша реч“, „Радничке новине“, бр. 116, 26. септембра 1908 (уочавајући турску спрегу Ватикана и „германског милитаризма“ која наткриљује БиХ, Туцовић у чланку „Наша реч“ каже: „ми нећемо римске језуите који деморалишу патријархалну чистоту српског народа у БиХ, ми се грозимо од милитаристичке и реакционарне најезде званичне Аустро-Угарске.“)

⁹ Исто.

¹⁰ Д. Туцовић: *Сабрана дела*, књ. 2, стр. 54 (коментаришући одговор уредника листа „Vorwärts“ Туцовић каже: „... тако држање социјалистичког органа ми је прилично тешко пало“).

¹¹ Наведено према монографији Николе М. Поповића, *Димитрије Туцовић, његов живот и рад*, Издавачка књижара „Скерлић“, Београд, 1934, стр. 201.

као гвозденим маљем најлепше националне наде“.¹² Притом, он се дистанцира од мишљења власти, исмејавајући њену „илузију да ће 'праведна' Европа кад-тад поправити своју погрешку, учињену на Берлинском конгресу“.¹³ О, већ по искрености, различитом односу српских социјалиста и српских власти према националном питању Туцовић говори с горчином – „докле се старо и младо кроз штампу и школу, побожни народ са црквених предикаоница, као и војници у касарнама упућују да никада не престану мислити на освету Босне“, дотле се владајући „маскирају националним идеалима једнога раскомаданог и поробљеног народа“¹⁴ и „националне интересе идентификују са својим класним интересима“.¹⁵

Његово залагање за искрени патриотизам и снагу личног примера у условима угрожености српског националног бића изражено је и када је устао против избегавања војне обавезе као тобожњег пацифизма, иза чега се, сматрао је, најчешће крије баналан кукавичлук и непатриотизам, а ако он има идеолошку основу, онда је она углавном „обична анархистичка бесмислица“, али и онда када сам даје пример. У једном од последњих писама оцу, 4. августа 1914, писао је: „Нашим поколењима је суђено да претуре преко главе крупне догађаје. Идемо да видимо како ће се они завршити. Што се мене тиче ... нећу ни сада, као што нисам никада, ни помишљати да се склањам од судбине која прати цео народ“.¹⁶ Туцовић је осудио као непатриотски чин и колебљиво држање српских власти када је брзо требало пружити неопходну помоћ народу Босне и Херцеговине, у „одсудном моменту када је у питању опстанак целе нације“.¹⁷ На основу наведеног не би требало изводити закључке о Туцовићевој оријентацији на рат. Напротив, он је велики противник свих ратова, сем одбрамбених. Чак и у случају анексије није био за то да Србија објави рат, већ за испомагање герилског ослободилачког рата који би водио народ Босне и Херцеговине против аустроугарских окупатора. У тим околностима, сматрао је, једино је „герилски рат јемство за ослобођење нације“¹⁸ и за очување извојеваних слобода.

Тежећи да Србија избегне рат, настојао је да објасни социјалдемократским партијама Европе и, нарочито, Балкана прилике на „трусном полуострву“. Проучавао је геополитички положај Србије и разноврсне

¹² Д. Туцовић: *Изабрани списи*, књ. II, стр. 185.

¹³ *Исто*.

¹⁴ *Исто*, стр. 207.

¹⁵ Д. Туцовић: *исто*, књ. I, стр. 7.

¹⁶ Д. Туцовић: *Сабрана дела*, књ. 8, стр. 339.

¹⁷ „Патриотизам власника“, „Радничке новине“, бр. 127, 27. септембар 1908 („Доведен у овако очајан и безизлазан положај, српски народ може наћи помоћ једино у самом себи. Ако је и то могућно, спас од ове националне катастрофе пред чијим безданом данас стојимо јесте једино у народноме отпору, у општој народној побуни, у револуцији. Нота српске владе рекла је исто то на посредан начин. Она је потврдила немоћ официјелне Србије. Она је казала: и поред свих својих органа физичке силе и притиска, и поред све своје стајаће војске, ми смо немоћни да бранимо своје право, своју националну егзистенцију, свој живот!“ – курзив – Д. Т.).

¹⁸ Став поводом анексије БиХ заузет на конференцији главне партијске управе, Контролне комисије, Главног радничког савеза и виђенијих радника, одржаној 24. септембра 1908 (*Сабрана дела*, књ. 2, стр. 257).

релације балканских држава с великим силама да би закључио да „Балкан представља перманентну ратну опасност, непресушни извор заплета и борбе“,¹⁹ али не толико кривицом његових народа, колико услед империјалистичких аспирација великих да увек нападају оно што је мање и слабије, а потом угњетене обележе као „рушиоце светског мира“.²⁰ Сматрајући да је трагедија Балкана у његовој расцепканости и неслози, Туцовић је захтевао да се барем све балканске социјалдемократске партије уједине у „принципијелној и енергичној борби без концесија, против колонијалне и завојевачке политике капиталистичких држава које по Балкану муте“.²¹

Мада није штедео ниједну од тадашњих великих сила, његова пажња је превасходно била усредсређена на „германску опасност“²² као главног аспиранта на Балкану, јер је она та која „гази право нације на постојање, она на Балкану ствара ненормално стање које је опасност за културу, за светски мир“.²³ У бројним радовима указивао је да се „нечујно али постојано на Балкану врши процес продирања капиталистичких држава Европе, у првом реду Аустро-Угарске... За економским продирањем иду политички кораци, дипломатија, интриге, интервенције, поткупљивања и сва друга небирана средства која иду на руку појачавању политичког утицаја и територијалном завојевању“.²⁴

Услед уочавања све већих тензија између Србије и Аустро-Угарске, наслућивао је ратни сукоб, али се и поред тога залагао за потпуну спољнополитичку независност Србије. Сваку зависност, сматрао је, велике силе користе за подгревање размирица малих народа, пре свега око граница. Изазивање сваког новог сукоба у којем једна страна, уз помоћ неке велике силе, проширује своје границе у условима балканског етничког композитума, обично на штету суседних народа, директно је у функцији одржања балканске неслоге и користи само завојевачима. Недозвољавање да балкански народи сами реше своје проблеме, пре свега своје национално питање, без уплитања туђина, јесте главни ослон зависности балканских народа од великих сила, сматрао је Туцовић. Ипак, чврсто је веровао да ће доћи време када ће и српском народу, као и другим потлаченим народима Балкана, морати да се „склоне с пута вештачки створене границе – разлике и противности“.²⁵

Актуелно звуче и његове оцене о безобзирности великих сила у њиховом настојању да остваре интересе голом силом, стављајући мале државе и мале народе у позицију ловине. Уколико неки мали народ „упадне у замке завојевачке капиталистичке политике онда“, каже Туцовић, „сваки његов покрет, ма колико био природан и оправдан,

¹⁹ Д. Туцовић: *Сабрана дела*, књ. 3, стр. 528.

²⁰ *Исто*, стр. 529.

²¹ Д. Туцовић, *Исто*.

²² На пример чланак „Германска опасност“, „Борба“, књ. I, бр. 5, 1. марта 1910, стр. 169–175, као и *Сабрана дела*, књ. 3, стр. 162–171.

²³ „Наша реч“, *исто*.

²⁴ Д. Туцовић: *Сабрана дела*, књ. 7, стр. 14.

²⁵ Д. Туцовић: *Изабрани списи*, књ. II, стр. 53.

постаје предмет међународне политике“. Малим народима и државама Балкана само преостаје или да стално избегавају замке, или да постану јачи и респектабилнији тако што ће се сложити и ујединити.

Туцовићева идеја о слози и разнородним формама удруживања балканских народа једна је од идеја о којима савремени Балкан поново размишља. Туцовић је написао импресиван број текстова о нужности повезивања балканских држава и није остао само на речима. Наиме, под његовим вођством српска социјалдемократија је започела акцију за превазилажење антагонизама између балканских народа и држава ради стварања економске и политичке заједнице. У почетку је заговарана конфедерација, а касније све више федерација. Балканска заједница је замишљана као привредна и политичка целина, способна да се одупре империјалистичким настрajима Западне Европе. Да би се то постигло требало је ојачати све нити које традиционално везују балканске народе, али и пресећи са туђинима оне које их гуше. Зато, „не може бити ни речи о каквом балканском савезу под вођством Турске“.²⁶ У полемици са западноевропском јавношћу Димитрије Туцовић је одбацио и тврдње да у „тим покретима и тежњама гледамо прст панславизма“. Напросто, „све јасније се осећа да на југоистоку Европе мора да се мења ред ствари који је створен по туђим мерама и туђим плановима и да та тежња за променом налази свога носиоца у све ширим народним масама... За нас је пре свега јасно да народи на југоистоку Европе и народи и државице на Балкану, чије су тежње истоветне а супротне капиталистичкој политици свих европских великих држава, морају тражити помоћ не у својим природним непријатељима (дакле, од европских великих држава), већ у међусобном зближавању, споразумевању и сједињавању снага ради слободног, независног заједничког живота“.²⁷

Једини спас од апетита великих, сматрао је, јесте удруживање у савез који би свим чланицама гарантовао националну индивидуалност и слободу, при чему би свака од њих морала да испуни услов да у њој „у пуној мери влада слога и демократија, да народи управљају својом судбином а не њихови владари и капиталисти“.²⁸

Веома слично Цвијићу, Туцовић није признавао постојање македонске нације. Заступао је тезу о Македонији као посебној територији на којој су настањени припадници нација суседних држава, који, сви заједно, чине флотантну масу. Нико тачније од Димитрија Туцовића није у том времену проценио да ће „од политичке судбине зависити национална будућност македонског становништва“.²⁹

Чест разлог полемика на простору претходне Југославије у последњој деценији јесте Туцовићев однос према Албанији и Албанцима. Те полемике, махом оптерећене дневно-политичким интересом и неретко страстима, створиле су замућену слику о Туцовићевој идеји равноправ-

²⁶ Мишљење Д. Туцовића објављено у листу „Vorwärts“, бр. 186/1909.

²⁷ Д. Туцовић, *Сабрана дела*, књ. 7, стр. 526.

²⁸ Уводник у „Радничким новинама“, 12. октобар 1911.

²⁹ „Радничке новине“, од 2. јуна 1914.

ности народа и балканског уједињења. Створен је утисак да је он имао некакве посебне симпатије за Албанце, нудио им Косово, и слично. Брижљива анализа његових текстова показује да је он будућност Албаније видео такође у федерацији балканских држава – „у том савезу има једно место и за Арнауте“.³⁰ Нема ни говора о некаквом нуђењу Косова, а што се тиче излива симпатија према Албанцима, оне би се, у крајњем, могле прилично натегнуто препознати у неколико сажалјивих описа ратних операција српске војске³¹ (у многим сличним је и сам Туцовић учествовао), у којима је било репресалија не само над албанским ратницима него (у једном детаљно описаном случају) и над цивилним живљем, што је, иначе, грех својствен сваком рату и могућ свакој страни у сукобу. Уосталом, он назива и „нападе наоружаних Арнаута на разоружане становнике српских села у старој Србији варварским“, ³² узроке исељавања Срба са Косова налази у „продирању Арбанаса на Исток, у Стару Србију и Македонију“, ³³ што је омогућило стварање „познатог арнаутског појаса који је врло вероватно могао бити један од узрока што наша народна револуција 1804. није отишла даље на југ“, ³⁴ а у настојању да задржи објективност и интернационални дух у својим разматрањима, не штеди ни припаднике војски других народа у случају лошег односа према цивилном становништву. Тако каже: „Црногорци у пљачки превазилазе све“³⁵ и, доцније, у чланку „Црногорски бес“: „Као изгладнели вуци Црногорци су јуришали на све што се може: попљачкали су куће, дућане, торове, амбарове, све где се год што имало да запљачка. А када су своје земљиште опустошили и јадне нове поданике књажеве оставили голе као прст, почели су прелазити у пљачку села на нашој *српској* (курзив Д. С.) страни“.³⁶

О некаквој наводној Туцовићевој наклоности за Албанце треба размишљати након читања његових текстова у којима наглашава њихову суровост, примитивизам и склоност ка пљачки,³⁷ одбацујући сваку могућност поређења ослободилачке борбе српског народа са борбом побуњених албанских племена против Турака.³⁸ Разлоге за албанску побуну првенствено је налазио у следећим њиховим навикама: непослушности свакој државној власти, избегавању пореза и других дажбина, као и војне обавезе и сталном изналагању модуса за превласт над хришћанским становништвом.³⁹ Ниједанпут у свом опусу Туцовић није

³⁰ „Албанско питање“, „Борба“, 1/145, 1910.

³¹ Д. Туцовић: „Крвна освета солдатеке“ у: *Сабрана дела*, књ. 7, стр. 160–164.

³² „Албанско питање“, *исто*.

³³ Д. Туцовић: *Арбанаска писма*, *Сабрана дела*, књ. 7, стр. 179.

³⁴ *Исто*, стр. 181.

³⁵ *Исто*, стр. 194, и чланак „Из једног граничног гарнизона“, *исто*, стр. 210.

³⁶ „Радничке новине“, 22. новембар 1913 (у наставку тога дела чланка Туцовић чак предлаже: „Према овим нашим новим суседима, за које се београдска буржоаска штампа залаже да добију све што траже, Србији је потребно у интересу граничног становништва да има бар толико исто непрелазну границу као и према Албанији!“).

³⁷ „Клање по Турској“, „Радничке новине“, 3. новембар 1909, и *Сабрана дела*, књ. 7, стр. 185.

³⁸ *Исто*.

³⁹ *Исто*.

употребио израз албанска нација, већ племе или народ, а и када је говорио о албанском народу означавао га је као неисторијски,⁴⁰ што је био, и дуго остао, својеврстан идеолошки јерес. Такође, ниједанпут није употребио израз српски империјализам. То му је први пут, „са најбољом намером“, приписао Милован Ђилас, а доцније и „великоалбански полемичари“ почетком осамдесетих година. У ствари, он је критиковао политику српске државе и владе као завојевачку политику српске буржоазије, како пише и у поднаслову његове књиге *Србија и Арбанија*, и то, ако је у питању намера Србије да преко Албаније изађе на море, не само као завојевачку него и као национално неуспешну политику. Он уопште није спорио потребу Србије да изађе на море, већ је сматрао да су много повољније варијанте тог изласка преко Црне Горе или Солуна. Та критика, која је између осталог заснивана на похвали Гарашиновог начертанија,⁴¹ значајан је део његове исцрпне критике два Пашићева пораза, који су, по Туцовићу, нанели непроцењиву штету српском народу. Наиме, он је сматрао да је због Брегалничке битке Солун незаслужено припао Грцима, а не Србима или Бугарима, и да је због неуспешног војног похода Албанија гурнута у наручје Италији и Аустро-Угарској. Српску владу критиковао је не само зато што није изашла на море преко Црне Горе, настањене српским живљем, него и зато што није покушала природно уједињење српског народа превазилажењем династичких сукоба између Србије и Црне Горе. „Напад на Арнауте ствара нам једну несрећу, копа јаз између два народа, који су чак у извесним крајевима и измешани врло јако, изазива непријатељство које ће нас врло скупо коштати“,⁴² говорио је, верујући да су та два народа „могли братски живети, наслањати се један на другог и заједнички се борити од заједничке опасности“. ⁴³ Укратко, Албанце је требало придобити за суживот милом, а не походити силом, да би користи по Србију и мир на Балкану биле стварно велике, а штете никакве.

И многе Туцовићеве идеје могу се сматрати још увек актуелним. На пример, он се залагао за ширење политичке културе, али и културе уопште, како би народ лакше могао да појми да су „политичке установе, парламент, штампа... средства, а не циљ“⁴⁴ политичке борбе. Борио се за превазилажење својеврсне политичке традиције која се у Србији испољавала обавезно у „борби која је вођена око тога ко ће владати народом, али без учешћа народа“.⁴⁵ Та ружна и по народ штетна традиција породила је и јавни обичај уношења приватних интереса политичара у парламент и њиховог представљања и прокламовања као националних интереса. Зато је „борба опозиционе и владајуће буржоа-

⁴⁰ У чланку „Криза у Турској“ Туцовић објашњава како се кроз албанске устанке „врши и убрзава процес разvitка албанског племена од неисторијског у историјски народ“ (*Сабрана дела*, књ. 6, стр. 473).

⁴¹ Д. Туцовић, *Сабрана дела*, књ. 7, стр. 210.

⁴² „Радничке новине“, бр. 26, 27. фебруар – 1. март 1913.

⁴³ Исто.

⁴⁴ Д. Туцовић, *Избрани списи*, књ. II, стр. 200.

⁴⁵ Исто, стр. 267.

није, која је Скупштину скандалима оскрнавља а опструкцијом онеспособила за рад, била – у ствари, борба различитих компанија за експлоатацију приватну и јавну, на крупно и ситно“.⁴⁶

Залагао се и за „пуну самоуправу“⁴⁷ српског народа као његовом слободарском духу примерен облик поступног самоослобађања, и за што оригиналнију мисао, примерену специфичним друштвеним условима. Зато је стално упозоравао да је у „марксистичку литературу и доктринарну агитацију ред прилити мало уља, исцеђена из воћа што под нашим поднебљем успева“.⁴⁸ Такође, значајно је и актуелно његово залагање за нешто што је још увек ретко и страно политичким вођама – за развијање не само науке марксизма, што се могло очекивати, него за развијање науке уопште неговањем критичне научне мисли, без које нема прогресивног преображаја друштва.

Очигледно, актуелност Туцовићеве мисли заслужује већу пажњу од оне која јој се сада посвећује. Иако његова мисао нема тако често дубину и оригиналност попут мисли Светозара Марковића или Мите Ценића, Димитрије Туцовић неспорно спада међу наше веома значајне политичке мислиоце. Актуелност његове мисли зато није ситуирана само на истом геополитичком положају и сличној међународној политичкој ситуацији у којој се налазила ондашња, односно налази садашња Србија, него и у његовој несумњивој способности бриљантног анализирања и тачне процене наше ситуације, која траје од времена његовог до времена нашег.

⁴⁶ Д. Туцовић: *Сабрана дела*, књ. 2, стр. 450 (Извештај Управе ССДС о раду од 15. априла 1908. до 17. маја 1909).

⁴⁷ Д. Туцовић, „Пази ком ћеш веровати“, *Сабрана дела*, књ. 2, стр. 150.

⁴⁸ Д. Туцовић, *исто*, стр. 179.